

TARBIYA FANIDA O'QUVCHILARNING TANQIDIY FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISH MODELLARI

Tleumuratova Nurjamal

Qoraqalpog'iston Respublikasi pedagogik mahorat markazi o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada tarbiya fanini o'qitish jarayonida o'quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishning nazariy va amaliy asoslari tahlil qilingan. Tanqidiy fikrlashning mohiyati, o'qituvchi faoliyatidagi o'rni hamda dars jarayonida qo'llanishi mumkin bo'lgan samarali pedagogik modellarning (analitik-tarixiy, reflektiv-dialogik va muammoli-ijodiy) mazmuni yoritilgan. Shuningdek, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish orqali o'quvchilarning axloqiy, ma'naviy va ijtimoiy kompetensiyalarini shakllantirish yo'llari ko'rsatib berilgan. Maqolada zamonaviy ta'lim jarayonida □Tarbiya□ fanining shaxsni har tomonlama rivojlantirishdagi o'rni ilmiy-nazariy asosda tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Tarbiya fani, tanqidiy fikrlash, pedagogik model, refleksiya, ijodiy fikrlash, tahliliy tafakkur, qadriyatlar, axloqiy tarbiya, mustaqil fikrlash, muammoli vaziyat, o'quvchi faolligi.

Bugungi kunda ta'lim tizimida yuz berayotgan islohotlar o'qitish jarayonining faqat bilim berishga emas, balki shaxsni har tomonlama rivojlantirishga qaratilganligini ko'rsatmoqda. Shu jihatdan □Tarbiya□ fani o'quvchilarning nafaqat axloqiy, balki intellektual, ijtimoiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Tanqidiy fikrlash □ bu insonning o'z fikrini mustaqil asoslash, voqea-hodisalarni chuqur tahlil qilish, dalillarga suyanish va muammolarga mantiqan yondashish qobiliyatidir. Bugungi zamonaviy jamiyatda o'quvchilarning tanqidiy fikrlashi ularning mustaqil qaror qabul qiluvchi, mas'uliyatli va tahliliy fikrlovchi shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi. Shu sababdan, tarbiya fanini o'qitishda bu yo'nalishni rivojlantirish dolzarb pedagogik vazifalardan biridir.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish jarayoni o'qituvchidan darsni faqat ma'lumot uzatish emas, balki fikrlashga o'rgatish, savollar berish, muhokama tashkil etish va o'quvchini mustaqil izlanishga yo'naltirishni talab etadi. Tarbiya fanining o'ziga xos jihati shundaki, unda o'quvchi shunchaki faktlarni emas, balki qadriyatlarni, axloqiy tamoyillarni va ijtimoiy mas'uliyatni tahlil qiladi. Shu bois tanqidiy fikrlashni rivojlantirish modellari tarbiya fanining mazmuni va maqsadlariga mos holda ishlab chiqilishi zarur.

Tanqidiy fikrlash jarayonida o'quvchi bilimni tayyor holda qabul qilmaydi, balki uni mustaqil tahlil qiladi, shubha ostiga oladi, o'z dalillarini keltiradi, natijada esa chuqurroq tushuncha hosil qiladi. Bu esa o'quvchini faol, izlanuvchan, mas'uliyatli, boshqalar fikrini hurmat qiluvchi, o'z nuqtai nazariga ega inson sifatida tarbiyalaydi. Tarbiya fani aynan mana shu maqsadga xizmat qiluvchi muhim vositadir. Chunki unda o'quvchilar hayotiy vaziyatlarni tahlil qiladi, axloqiy tanlovlar qiladi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni solishtiradi. Bu esa tanqidiy fikrlash uchun tabiiy zamin yaratadi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun birinchi navbatda o'qituvchi o'quvchilarni fikrlash jarayoniga faol jalb etuvchi metodlarni tanlashi lozim. O'quvchilarga berilgan topshiriqlar, savollar va muhokamalar shunday tuzilishi kerakki, ular o'quvchini fikr yuritishga, dalil izlashga, xulosaga kelishga majbur etsin. Misol uchun, tarbiya darsida □Halollik□ mavzusi o'tilayotganda, o'qituvchi o'quvchilarga □Agar inson yolg'on gapirma ham, haqiqatni yashirsa, bu halollikka to'g'ridan-to'g'ri zidmi?□ kabi savollar berishi mumkin. Bunday savollar o'quvchilarni o'ylashga, tahlil qilishga, turli nuqtai nazarlarni solishtirishga undaydi. Shu tariqa ularning tanqidiy fikrlash ko'nikmalari shakllanadi.

Tarbiya fanida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda bir necha pedagogik modellardan foydalanish mumkin. Ulardan biri analitik-tarixiy modeldir. Bu modelning mohiyati shundan iboratki, o'quvchilar tarixiy voqealar, shaxslar yoki axloqiy g'oyalarni tahlil qilish orqali o'z qarashlarini shakllantiradilar. Masalan, darsda □Amir Temurning 'Kuch □ adolatda' tamoyili□ haqida so'z borganda, o'quvchilar bu fikrning tarixiy mazmunini tahlil qiladi, bugungi hayot bilan

bog'laydi, o'z munosabatlarini bildiradilar. Shu jarayonda ular o'tmishdan saboq olish, voqealarni mantiqan tahlil qilish, sabab-oqibat aloqalarini aniqlashni o'rganadilar. Bu esa ularning tarixiy tafakkuri bilan birga tanqidiy fikrlashini ham mustahkamlaydi.

Yana bir samarali model reflektiv-dialogik modeldir. Bu modelda o'qituvchi o'quvchilarni o'z fikrlarini baham ko'rishga, bir-birining nuqtai nazariga hurmat bilan qarashga, o'z qarashlarini dalillar bilan asoslashga o'rgatadi. Dars jarayonida o'qituvchi muammoli savol beradi, o'quvchilar esa guruh bo'lib fikr almashadilar, o'z pozitsiyalarini himoya qiladilar, oxirida esa o'z fikrlarini qayta tahlil qiladilar. Masalan, □Yolg'on gapirish hech qachon oqlanadimi?□ degan savol asosida o'tkazilgan bahsda o'quvchilar har xil nuqtai nazarlarni bildiradilar, hayotiy misollar keltiradilar, fikrlarini asoslaydilar. Bahs davomida ular nafaqat axloqiy masalalarni muhokama qiladilar, balki fikr yuritish, tahlil qilish, mantiqiy xulosa chiqarish madaniyatini egallaydilar.

Bunday yondashuv tanqidiy fikrlash bilan bir qatorda muloqot madaniyatini ham rivojlantiradi. O'quvchi boshqalarning fikriga toqatli bo'lishni, o'z fikrini madaniyatli tarzda ifodalashni, dalil keltirishni o'rganadi. Shu tariqa u o'z fikrini tanqidiy tahlil qilish, o'z qarashlarini qayta ko'rib chiqish imkoniga ega bo'ladi. Tarbiya fanida bu jarayon axloqiy o'sishni ham ta'minlaydi, chunki o'quvchi bahs jarayonida o'z harakatlari va fikrlarining ma'naviy qiymatini anglaydi.

Uchinchi model muammoli-ijodiy model deb ataladi. Bu modelda o'qituvchi o'quvchilarni real hayotiy vaziyatlar asosida fikrlashga, muammolarni hal etishga jalb etadi. Darsda o'qituvchi □Agar sinfdagi bir o'quvchi doimo darsga kechiksa, o'qituvchi qanday chora ko'rish kerak?□ yoki □Inson adolatli bo'lish uchun qanday fazilatlarga ega bo'lishi zarur?□ kabi vaziyatlarni keltiradi. O'quvchilar bu holatni muhokama qiladilar, muqobil yechimlar ishlab chiqadilar, har bir yechimning ijobiy va salbiy tomonlarini tahlil qiladilar. Natijada ular hayotiy qaror qabul qilish, oqibatni oldindan ko'ra bilish, mas'uliyatni his etish kabi muhim hayotiy ko'nikmalarni o'zlashtiradilar. Bu jarayon tanqidiy fikrlashni amaliy faoliyat bilan uyg'unlashtiradi.

Tarbiya fanida bunday modellardan foydalanish o'quvchilarning tahliliy tafakkurini, axloqiy ongi va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Shu bilan birga, o'qituvchi bu jarayonda yo'lko'rsatuvchi, yo'naltiruvchi, muhit yaratuvchi sifatida muhim rol o'ynaydi. O'qituvchi o'quvchilarga ochiq savollar berish, ularni fikrini erkin ifoda etishga undash, o'z fikrini asoslashga o'rgatish orqali tanqidiy fikrlash jarayonini qo'llab-quvvatlaydi. Har bir darsda □Nima uchun?□, □Qanday qilib?□, □Boshqacha yo'l bormi?□, □Bu holat kimga foyda, kimga zarar?□ kabi savollarni berish orqali o'quvchilarning mantiqiy tafakkurini faollashtirish mumkin.

Shuningdek, o'qituvchi tanqidiy fikrlashni baholashda o'quvchilarning faolligiga, dalillarni tahlil qilish darajasiga, muloqotdagi madaniyatiga va xulosalarining asoslanganligiga e'tibor berishi lozim. Baholashda faqat natijani emas, balki jarayonni ham inobatga olish kerak. Chunki tanqidiy fikrlash bu □ doimiy rivojlanish jarayoni bo'lib, o'quvchi asta-sekin o'z fikrlarini chuqurroq asoslashni, boshqalarning fikrini tahlil qilishni o'rganadi.

Shu o'rinda aytish joizki, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish o'qituvchidan sabr, pedagogik mahorat va ijtimoiy-psixologik sezgirlikni talab etadi. Har bir o'quvchining fikrini qadrlash, ularni mustaqil mulohaza yuritishga undash, o'zaro hurmat va ochiqlik muhitini yaratish muhim. Bunday sharoitda o'quvchi o'z fikrini aytishdan cho'chimaydi, yangicha g'oyalar ilgari suradi, bu esa tanqidiy fikrlashning asosiy belgilaridan biridir.

Tarbiya fanida tanqidiy fikrlashni shakllantirish, ayniqsa, milliy qadriyatlar asosida olib borilishi zarur. Chunki o'z xalqining tarixiy merosiga, ma'naviy ildizlariga, milliy urf-odatlariga tayanmagan tanqidiy fikrlash bevosita ma'nosiz bo'lib qoladi. O'quvchilarni ajdodlarimizning axloqiy qarashlari, o'zbek va qoraqalpoq xalqining odob-axloq tizimi, allomalarimizning hikmatli so'zlari asosida fikrlashga o'rgatish, ularga zamonaviy ijtimoiy hayot bilan bog'liq misollar keltirish eng samarali yo'ldir. Shunda tanqidiy fikrlash milliy o'zlik va ma'naviy qadriyatlar bilan uyg'unlashadi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish orqali o'quvchilar o'z hayotida mas'uliyatli qaror qabul qilishni, axloqiy tanlovlar qilishni, to'g'ri xulosa chiqarishni o'rganadilar. Bu esa ularni hayotga tayyor, ongli, ijtimoiy faol inson sifatida shakllantiradi. Shu bois tarbiya fani darslarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan metod va modellardan muntazam foydalanish zarur. O'qituvchi bu jarayonda faqat bilim beruvchi emas, balki tarbiyachi, yo'l ko'rsatuvchi, fikrlashni ilhomlantiruvchi shaxs bo'lishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, tarbiya fanida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish o'quvchilarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Bu jarayon orqali o'quvchilar mustaqil fikrlaydigan, hayotdagi voqealarni tahlil qila oladigan, boshqalar fikrini eshitib, o'z qarashini asoslay oladigan, eng muhimi insoniy fazilatlarni qadrlaydigan shaxs sifatida kamol topadilar. Analitik-tarixiy, reflektiv-dialogik va muammoli-ijodiy modellar bu yo'lda eng samarali yondashuvlardan hisoblanadi. Ularni amaliyotda qo'llash o'quvchilarni tanqidiy fikrlovchi, ma'naviy yetuk va hayotiy qarorlarga tayyor insonlar sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi. Shu tariqa tarbiya fani zamonaviy pedagogik fikrning ajralmas qismi, tanqidiy tafakkur maktabiga aylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. "Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida "Tarbiya" fanini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 422 son qarori, 6-iyul 2020-yil.
2. Halpern, D. F. Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. 5th edition. New York: Psychology Press, 2014. (Tanqidiy fikrlash nazariy asoslari bo'yicha xalqaro tan olingan manba)
3. Nosirova, D., & Karimov, S. (2022). "Tanqidiy va mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda interaktiv metodlar." // Ilm-fan va ta'lim, №3, 78–83-betlar.